

3.1. Szövegek az 1945–1956 közötti magyar társadalomról

3.1.1. Társadalomtörténet

SNYDER ÁRPÁD

Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett emberveszteségeiről

Magyar Statisztikai Szemle, 24. évf. (1946) 1–6. sz. 1–4.

Snyder Árpád (1910. június 7. – 1999. január 9.) eredeti nevén Schneider Árpád a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet, majd elvégezte a Magyar Külügyi Társaság szakmai szemináriumát. Fogalmazói pozícióra képesítő statisztikai szakvizsgái letétele után, 1934-től a Központi Statisztikai Hivatal elnöki osztályán került alkalmazásra. Először szakmányos, 1936-tól pedig állandó szakdíjnoki minőségben dolgozott. 1937-ben az I. (elnöki) osztályon, 1938-ban az árelenőrző kormánybiztosságon dolgozott. 1939-től, mint miniszteri segédfogalmazó ismét az elnöki osztályra helyezték, ahol a Központi Statisztikai Hivatal elnökének személyi titkára, illetve az Országos Statisztikai Tanács jegyzője volt. 1941-ben miniszteri fogalmazóvá, 1942-ben miniszteri segédtitkárrá lépett elő és kinevezték az I/a. (igazgatási) alosztály vezetőjének. 1944-ben miniszteri titkári címet kapott, és a Statisztikai Vizsgabizottság titkára lett. 1945-től a KSH-ban a béke-előkészítő feladatokat irányította, 1946 szeptemberétől szakértőként részt vett a párizsi béketárgyalásokon a magyar delegáció munkájában. Ezzel összefüggésben 1946 októberétől áthelyezték a Külügyminisztérium Béke-előkészítő osztályára. A politikai változások nyomán 1949-ben rendelkezési állományba került, majd kényszernyugdíjazták. Eredeti kutatási területe a vendégforgalmi statisztika volt, de a későbbiekben foglalkozott az ország vasúti közlekedésének állapotával, valamint a háború során Magyarországhoz visszacsatolt területek népességi és gazdasági kérdéseivel is.

A Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett emberveszteségeiről című írása az első hivatalos adatforrások alapján készült áttekintés a világháborúban elszenvedett személyi veszteségekről.

A háború befejeződven valószínűleg mindenkiben felmerült a vágy, hogy megtudja, milyen veszteséggel is végződött számunkra a második világháború. A veszteségek felmérése az államhatalom részére nemcsak egyszerű kíváncsiság-kielégítési kérdés, hanem elkerülhetetlen szükségesség, mely nélkül komoly kormányzati tevékenység nem képzelhető el. Anyagi természetű káraink mértékéről tájékoztatást a kárstatisztikai felvétel hivatott nyújtani, személyi veszteségeink felől azonban még nem kaptunk megbízható adatokat, s pontos tájékozódásra ebben a tekintetben valószínűleg csak a távolabbi jövőben lesz módunk. Addig is, amíg részletesebb adatok állnak rendelkezésünkre, kénytelenek vagyunk megelégedni kisszámú és hiányos adaton alapuló becsléssel, mely, ha csak megközelítő számokat is tud nyújtani, még mindig nagyobb hitelességre tarthat igényt, mint a sokszor teljesen légből kapott, érzelmi alapokon nyugvó és a köztudatba bedobott számok. A veszteségek ma még nem is volnának pontosan megállapíthatók, hiszen az az óriási részben kényszerű, részben önkéntes vándormozgalom, melyet a háború idézett fel, ma még távolról sem fejeződött be, s míg mindenki, aki életben maradt, nem tért vissza otthonába, a veszteségek pontos megállapítására nem is lehet gondolni. A becslés elvégzését megnehezíti még, hogy az első világháború veszteségei egészen más természetűek voltak, illetőleg más körülmények között álltak be és így, a múlt adatai sem szolgálhatnak útbaigazítással. Az első világháborúban az ország területe csak kis részben és rövid időre volt hadszíntér, mások voltak a harci eszközök, a veszteségek majdnem kizárólag közvetlenül a harci cselekmények következtében álltak elő és túlnyomó részben a hadra fogható férfi lakosságot sújtották. A második világháborúban az ország egész területe hét hónapon keresztül hadszíntér, illetőleg hadtápterület volt, a veszteségek nagy része, ha a háború folyamányaképen állt is elő, nem a frontokon következett be, és áldozatai között igen jelentős arányban vannak nők, gyermekek és aggastyánok is.

Katonai veszteségeinkről hadba lépésünk óta pontos adatfelvétel készült, melynek főbb adatai, ha hadseregünk egy része nem hagyta volna el az ország területét, nem bomlott volna fel teljesen a rend és nem szakadt volna meg összeköttetése a Budapesten maradt országos hivatalokkal és hatóságokkal, valószínűleg már régen rendelkezésre állnának. A háború folyamán minden állománytest rendszeresen, egy-egy mintájú statisztikai lapokon jelentette veszteségeit és a veszteségek a honvédelmi miniszter által kiadott 14 veszteséglajstromban is közzé tétettek. A statisztikai anyagból egyelőre még csak az 1944. december 31-ig befutott veszteségi lapok vannak feldolgozva, melyeknek adatai szerint összes veszteségünk 256 431 fő volt. Eből a számból 37 490 fő volt az elesettek, 88 296 a sebesültek, 5755 a foglyok és 124 890 az eltűntek száma. A 256 431 főnyi veszteségből természetesen nemcsak a 37 490 elesett tekinthető halottnak, hanem a sebesülteknek, foglyoknak jelentős része is meghalt később, az eltűntnek nyilvánított 125 ezer embernek pedig talán nagyobb része is halott. Az első világháborúban az eltűnteknek és a fogságba jutottaknak mintegy egy hatoda volt halottnak tekinthető. Ez az arány a második világháborúban az 1942. évi téli visszavonulás körülményei, a magyar katonaság számára teljesen

szokatlan éghajlat és a hiányos felszerelés folytán valószínűleg sokkal magasabb, talán a 75%-ot is eléri. Az, hogy az eltűntek aránya ilyen magas, az összes veszteségre jutottak számának majdnem fele, (a hadifoglyoké pedig ennyire alacsony), tulajdonképpen az adatszolgáltatása hibájának tekinthető, amit mutat az a körülmény is, hogy az első világháború idején az eltűntek az összes veszteségrejutottak számának csak 19%-át tették ki. Hogy a kimutatott 88 296 sebesült közül hány halt meg, arra megfelelő kórházi statisztikák hiányában nincs adat, de ha 25–30%-ra, tehát 22 000 emberre becsüljük a sebesülések következtében később elhunytakat, valószínűleg nem tévedünk nagyot, s ha tévednénk is, ez a szám az összes veszteséghez képest olyan csekély, hogy a végszámokat nem érinti lényegesen. A fentiek figyelembevételével tehát a magyar hadseregnek az ország határain kívül való harcbevételére következtében előállott emberveszteségét, vagyis a halottak együttes számát 160 ezer emberre tehetjük.

Ez a veszteség, bármennyire fájdalmas mind egyéni, mind nemzeti szempontból, hiszen az ország fiatalságának, a nemzet legmunkaképesebb korban lévő tagjai jelentős részének kivészését jelentette, az első világháború veszteségeihez viszonyítva végeredményében aránylag mégis kisebb mértékű veszteségnek tekinthető. Az első világháború becslésszerűen megállapított emberveszteségei alapján ugyanis 30%-re tehető az elesettek aránya. Az 1920. évi népszámlálással kapcsolatban végrehajtott veszteségi felvétel adatai szerint, melynek keretében azonban nem sikerült valamennyi veszteségrejutottat számba venni, az első világháborúban ezer lakos közül 97,3 jutott rá valamilyen minőségben, akár mint halott, akár mint sebesült, eltűnt vagy fogoly a veszteséglistára, és 15,3 halt meg, addig a második világháborúban csak 10,9 volt az 1000 lakosra eső katonai halálozások aránya. Ez a körülmény természetesen nem abban leli magyarozatát, mintha a második világháborúban való részvétel kevésbé lett volna veszélyes, vagy mintha ez a háború eszközeiben humánusabb lett volna, hanem a második világháborúban való erőtlenség, vonakodó részvételünket bizonyítja.

Miután célunk a jelenlegi országterület veszteségeinek megállapítása, nem számolhatunk 160 ezer halottal, hanem ennek a tömegnek csak azzal a részével, melynek állandó lakóhelye a jelenlegi országterületen volt. Mivel a jelenlegi országterület népessége a megnagyobbodott országterület népességének csak mintegy 64%-át teszi ki, a veszteségeknek is csak 64%-át számíthatjuk, feltételezve, hogy a katonai szolgálatra való behívás arányosan történt az ország egész területén, vagyis mintegy 100 ezer halottat kell számításba vennünk a veszteségek megállapításához.

Tovább emeli veszteségünket a magyarországi harcok, elsősorban azonban Budapest ostroma alkalmával ejtett hadifoglyok közül (kb. 60 000 fő) elhaltak száma, akiknek halálozási vesztesége a kiszállítási és az ez eddig részben történt visszaszállítási veszteségi adatok figyelembevételével mintegy 20%-ra, tehát 12 000 lélekre becsülhető. Budapest védelmét túlnyomó többségben német csapatok látták el, abban magyar csapattestek csak kis számmal vettek részt, s ennek folytán veszteségünket itt mintegy 24–25 000-re tehetjük, beleértve ebbe a számba az ország egyéb

területén a németek oldalán még szórványosan ellenálló magyar csapatok veszteségeit is.

A háború polgári halottairól semminemű adat nem áll rendelkezésünkre, tehát e téren kizárólag számításokra vagyunk utalva. A polgári veszteségek sora a bombázásokkal indult meg, melyek először 1944 áprilisában öltöttek olyan méreteket, hogy számításunk megtételénél figyelemmel kell lennünk rá. Közvetlen tudomásunk nincs a bombázás áldozatairól, de támpontot nyújthat, ha összehasonlítjuk Budapest 1943. és 1944. évi halálozási adatait az áprilistól decemberig terjedő időszakban. E szerint az adatok szerint Budapesten 1944 áprilisától december végéig 6421 emberrel halt meg több, mint az előző évnek ugyanebben az időszakában. A bombázások következtében előállt halálozás talán ennél a számnál még magasabb is egy kevéssel, ha figyelembe vesszük, hogy a sűrűn ismétlődő légitámadások hatása alatt számosan hagyták el a fővárost a nyár folyamán, tehát egy kisebb népességű városnak volt 6421 fővel nagyobb halálozása. Hozzávetőleges számítást végezvén csak a bombázások következtében elhalt budapestiek száma mintegy 6500-ra tehető számításainkban. A légitámadások vidéki áldozatairól, mivel az idevágó statisztikai anyag az ostrom folyamán megsemmisült, nincsenek adatok, de közelebbi adatok hiányában találgatásszerűen mintegy 9000–9500 lélekre vehetjük fel az összes vidéki áldozatok számát.

A budapesti ostrom polgári áldozatainak számát a székesfővárosi statisztikai hivatal a temetők, a tisztiorvosok jelentései, valamint az anyakönyvi hivatalok adatai alapján az ostrom után hamarosan igyekezett megállapítani, ezeknek az adatoknak az ismeretében a budapesti ostrom polgári áldozatainak számát 8000 főre becsülhetjük. Ez a szám természetesen csak a közvetlen háborús események következtében elhunytakat nyújtja, és nem foglalja magába azoknak a számát, akik az ostrom alatti rossz élelmezési, egészségügyi stb. viszonyok következtében vesztették el életüket. Az ostrom közvetett okai folytán elhunyt polgári személyek valószínű száma 20 000-re tehető. Feltehető, hogy a háborús áldozatoknak ez a csoportja főként gyermekekből és öregekből tevődik össze, akiknek gyengébb ellenálló képességű szervezete nem bírta ki a rendkívüli megpróbáltatásokat.

A háború áldozatai közé kell számítanunk azokat az izraelita vallású, illetőleg az zsidótörvények értelmében zsidónak tekintendő keresztény vallású egyéneket is, akik a zsidótörvények embertelen végrehajtása folyamán, valamint a zsidótörvények rendelkezésein túlmenő törvényellenes atrocitások következtében vesztették el életüket. Az izraelita vallású, valamint a két zsidótörvény hatálya alá eső keresztény személyek száma 1941-ben a jelenlegi országterületen 481 ezerre volt becsülhető. Jelenleg 220–260 ezer közé tehető az országnak a zsidótörvények értelmében zsidónak tekinthető népessége. Miután a zsidóságot a kisegítő munkaszolgálat teljesítése közben ért vesztesége a katonai veszteségnél egyszer már számba vétetett, a felső határt vehetjük alapul a számításoknál, s ebben az esetben 220 ezer főre kell becsülni a mai országterületen lakó zsidóságot ért polgári veszteséget.

A fentebb tárgyaltak alapján a jelenlegi Magyarország háborús embervesztesége összefoglalva az alábbiakban állapítható meg:

Katonai veszteségek a Szovjetunió területén	100 000
Bombázások következtében Budapesten meghalt	6500
Bombázások következtében vidéken meghalt	9500
Katonai veszteségek Budapest ostroma következtében és a vidéken	24 000
Magyarországon ejtett hadifoglyok közül elhalt	12 000
Budapest ostroma alatt háborús cselekmények következtében meghalt polgári személy	8000
Budapest ostromának következményei folytán meghalt polgári személy (háborús többlethalalozás)	20 000
Zsidóság polgári veszteségei	220 000
Összesen	400 000

Mint azt már fentebb is többször hangsúlyoztuk ez a becslés hiányos adatokon, több vonatkozásban pedig találgatásokon alapul, miért is lehetséges, hogy kisebb mértékben még módosulni fog, ha teljesebb és megbízhatóbb adatok is rendelkezésre állnak. Különösen az országhatárokon kívül szenvedett katonai veszteségek teljesebb számbavétele, valamint a zsidóság polgári veszteségeinek pontosabb megállapítása módosíthatja a becslés eredményét. Feltéve, hogy a katonai és polgári veszteségek fenti száma helyes, 1000 lélek közül 44-nek az elhalálozásával kell számolnunk, mely halálalozási arány lényegesen meghaladja az első világháború, igaz, hogy csak katonai elhalálozási arányát.

A második világháború áldozatainak száma természetesen közvetlenül befolyásolta a lakosság számának alakulását is. 1941. január 31-én, a népszámlálás időpontjában Magyarországnak a fegyverszüneti szerződésben megállapított területén, 9 319 992 lakos élt. Ez a szám az 1944. év végéig a népesség természetes szaporulata következtében mintegy 9 494 000-re emelkedett, és a polgári népesség háborús vérvesztesége nélkül az 1945. év végén nem maradt volna messze a 9,5 milliótól, bár az ebben az évben erősen fokozódó születéskiesés miatt minden valószínűség szerint az előző év végét nem érte volna teljesen el. Ezen az alapon a közel négyszázezer főnyi háborús emberveszteség leszámítása után a jelenlegi Magyarország lakosainak 1945. év végi számát legfeljebb 9,1 millióra lehetne becsülni. Tekintettel arra azonban, hogy ezt a veszteséget a menekültek, visszatelepülők igen jelentős száma talán felerészben is kiegyenlíthette, a mai országterület lakosságának teljes száma az 1945. év szilveszterén – ideértve a még haza nem tért hadifoglyokat, deportáltakat, elköltözötteket is – 9,3 millió körül lehetett, vagyis nagyban-egészben megegyezhetett az 1941. évi népszámláláskor megállapított lakosságszámmal. Az 1945. év végéig még haza nem tértek és a minden valószínűség szerint továbbra is külföldön maradók nélkül az ország lélekszáma az említett időpontban (1945. december 31.) 9 millió körül mozoghatott, illetőleg valamivel meghaladhatta a 9 milliót.